

Бібліотечка "Часи козацькі"

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ В УКРАЇНІ

ВИПУСК
26

Київ-2017

Науково-дослідний центр “Часи козацькі”
Українське товариство охорони пам’яток історії та культури
Центр пам’ятокознавства НАН України і УТОПК
Історико-культурна асоціація “Україна–Туреччина”
Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України
Інститут археології НАН України

НОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ’ЯТОК КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ В УКРАЇНІ

**Збірник
наукових статей**

Випуск 26

Київ – 2017

Рекомендовано до друку
Вченою радою Центру пам'яткознавства
НАН України і УТОПІК
(протокол № 4 від 25 квітня 2017 р.)

Редакційна колегія:
Титова О.М. (відповідальний редактор)
Біляєва С.О., Виногородська Л.І., Гоменюк В.М., Івакін Г.Ю.,
Константинов В.О., Моця О.П., Сенченко Н.М., Супруненко О.Б.,
Терпиловський Р.В., Франчук В.Ю.

Адреса редакції:
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корп. 19,
тел./ф.: (044)280-64-69; e-mail: m-center@ukr.net

Видання зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації –
серія КВ № 16328-4800Р від 02.02.2010 р.)

© Часи козацькі, 2017
© Центр пам'яткознавства
НАН України і УТОПІК, 2017

З М І С Т

І. ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ КОЗАЦЬКОЇ ДОБИ

Моця Олександр (Київ)	
Деякі нагальні проблеми археологічних досліджень пам'яток післямонгольських та козацьких часів	8
Моця Олександр, Томашевський Андрій, Борисов Артем, Павленко Сергій, Мисак Володимир (Київ)	
База даних археологічних пам'яток України 2-ї половини XIII – початку XVIII ст.: завдання та методика	11
Титова Олена (Київ)	
Питання обліку нерухомих пам'яток і пам'ятних місць українського козацтва	13
Сиволап Михайло (Черкаси)	
Проблема дозапорізьких Січей	17
Харлан Олександр (Дніпро)	
«Новобогородицька фортеця» як об'єкт пам'яткоохоронних досліджень 2005 р.	22
Мокляк Володимир, Супруненко Олександр (Полтава)	
Місце церкви Покрови Пресвятої Богородиці у с. Жуки Полтавського району	33
Івакін Гліб, Чміль Леся, Чекановський Андрій, Івакін Всеволод (Київ)	
Знахідки XVI – XVIII ст. з науково-рятивних розкопок Київського Подолу у 2016 р. (вул. Кирилівська, 37)	37
Войтюк Олексій (Рівне)	
Археологічні дослідження міста Дорогобужа періоду XV–XVI ст.	47
Баяк Віктор (Луцьк)	
Середньовічна переправа Лучеська (за матеріалами археологічної локалізації та розвідкових досліджень пам'ятки)	54
Прядко Олександр (Переяслав-Хмельницький)	
Городище в с. Іркліїв на Черкащині	61
Готун Ігор, Казимір Олександр (Київ)	
Комплекс козацької доби на чернігівському посаді	68
Шерстюк В'ячеслав, Яремченко Віталій (Полтава)	
Говтвянська битва 1638 р.: історико-археологічна реконструкція	77
Охріменко Анатолій, Овчаренко Михайло, Приймак Віктор, Штанько Анатолій (Суми, с. Котельва Сумської обл.)	
Майдани і кургани північно-східного сектора округи Більського городища (лівий берег Ворскли)	83
Жданов Дмитро, Масленко Владислав (Одеса)	
Матеріальні пам'ятки козацької доби в Одесі	87
Мазурик Юрій (Луцьк)	
Старосільський моноцикл: особливості керування на воді і подібність цього принципу у козацькій суднобудівній традиції	90
Погоржельська Ірина (Київ)	
Дослідження текстилю з поховання полковника Миколая Киселя в Успенській церкві с. Низкиничі на Волині	95
Векленко Віктор (Дніпро)	
Українські хрести лівобережного Полісся XVIII–XIX ст.	99
Векленко Віктор, Християн Геннадій (Дніпро)	
Українські хрести Середнього Подніпров'я XVIII–початку XX ст. (попередній огляд)	105

Березова Світлана, Терещук Оксана (Київ) Потир спадкоємця роду гетьмана Павла Полуботка в колекції НМІУ.....	115
Батюк Андрій (Чернігів) Клинкова зброя у фондовій колекції НІКЗ «Гетьманська столиця»	119
Берест Юрій (Охтирка) Бердиш з колекції Охтирського краєзнавчого музею	122
Попельницька Олена (Київ) Побутові речі XVII ст. з Національного музею історії України: ілюстрація до історії повсякденності.....	124
Шелемєтєва Тетяна, Денисенко Андрій (Запоріжжя) Казани XVIII ст. з колекції Національного заповідника «Хортиця»	134
Ткаченко Олександр, Яремченко Віталій (Полтава) Полтавські кахлі з гончарної майстерні рубежу XVII – XVIII ст. (за матеріалами досліджень 2007 р.).....	139
Губочкін Микола (с. Кропивна) Глиняні ллюльки для куріння тютюну XVII-XVIII ст. з с. Кропивна на Черкащині....	145
Виногородська Лариса Лариса Археологічні дослідження у м. Хмільник Вінницької області	148
Івакін Всеволод, Починок Єльвіра, Чміль Леся (Київ) Гутне виробництво в Іванківському районі на Київському Поліссі	166
Борисов Денис (Київ) Скляний посуд XVIII ст. для зберігання рідин та сипких речовин з території Софійського монастиря	172
Чернова Ксенія (Київ) Історія скарбу Великої церкви Києво-Печерської лаври XVII – XVIII ст.	178
Старенький Ігор, Нечитайло Павло (Кам'янець-Подільський) Нумізматичний матеріал з розкопок на площі Польський ринок у Кам'янці-Подільському в 2016 р.	182
Ільків Микола (Чернівці) Портативні сонячні та механічні годинники нового часу за матеріалами археологічних досліджень Хотинської фортеці	189
II. ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ПІЗНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ	
Ластовський Валерій (Київ), Куштан Дмитро (Черкаси–Київ) Рання історія Черкас крізь призму міфотворчості	195
Священко Зінаїда (Умань) Становлення козацького землеволодіння на Уманщині (XV – середина XVII ст.)	200
Брель Ольга, Діденко Яніна (Чигирин) Чигирин як арена військових дій кінця XVI – XVII ст.	203
Рябуха Юрій (Маріуполь) Козацька кіннота часів Хмельниччини	11
Чмихало Григорій (Одеса) Збройні сили українсько-шведського союзу на полі Полтавської битви 1709 р.	16
Філіпова Ганна (Київ) Візити гетьмана Івана Мазепи до Москви у 1689 та 1698 роках: політичні та побутові особливості	19
Майнгардт-Гоголь Наталія (Хмельницький) Полковник Омелян Купченко у Визвольній війні 1648 – 1657 років (с. Шрубків, Летичівський район, Хмельницька область)	25

Яремченко Віталій, Лавріненко Алла (Полтава)	
Норми європейського права в судовій практиці Полтавського міського суду другої половини XVII століття (за «Актовими книгами Полтавського городского уряду XVII віку»).....	30
Гончарова Ольга (Умань)	
Інститути влади України та Англії у контексті революційного руху 40-70-х рр. XVII ст.: спроба порівняльного аналізу	36
Жуковський Мирослав (Нікополь)	
Призабутий ювілей з історії міста Нікополя	40
Несвідоміна Ніна, Капустіна Ірина (Конотоп)	
Гетьманська резиденція – Батурин	48
Приходько Юрій (Умань)	
Проект суспільно-економічної модернізації України козацького полковника Ю. Немирича	50
Синяк Іван (Київ)	
Військова канцелярія Коша в системі розвідки Війська Запорозького Низового в добу Нової Січі (1734 – 1775).....	59
Коваленко Оксана (Полтава)	
Ремісники Гетьманщини на сторінках Рум'янцевського опису	63
Панченко Володимир (Київ)	
До історії магдебургії та геральдики містечка Ляхівці останньої чверті XVIII ст. (за матеріалами родинного архіву князів Сапег).....	67
Шараф-Уралі Олександр, Шамян Сергій (Миколаїв)	
Вірменські поселенці на землях Вольностей Запорозьких	271
Нікольченко Юзеф (Маріуполь)	
Відзнаки козацької звитяги	275
Кот Сергій (Київ)	
Доля реліквій Українського козацтва, повернутих з Росії до України	279
Задунайський Вадим (Львів)	
Деякі аспекти матеріального забезпечення Донського козацтва Московським Царством в 40-х – 70-х рр. XVII ст.	286
Пономаренко Владислав (Київ)	
Покарання за цивільні та кримінальні злочини за козацьким звичаєвим правом	292
Бугера Ірина (Чернігів)	
Чернігівське козацтво в історії церкви св. Катерини.....	296
Сенченко Наталія (Київ)	
Свято-Покровський собор у м. Охтирка як пам'ятка церковного зодчества XVIII ст.	303
Миколайко Тетяна (Чернігів)	
Композиції монументального живопису кінця XVIII – початку XIX ст. у Троїцькому соборі Чернігова	307
Бартош Алла (Київ)	
Справа щодо надіслання до Лаври «в уклад» ієросхимонахом Григорієм Голубом 49-ти кипарисних дошок з Запорізької Січі. За документами ІЦДІАК України	312
Рига Данило (Чернігів)	
Початковий етап будівництва споруди для Чернігівської класичної чоловічої гімназії та організація навчально-виховного процесу в ній на початку XIX ст.	317
Шматко Анастасія (Київ)	
Загальносвітові тенденції у військовій культурі України: козаки та самураї.....	320
Матвійшин Ярослав (Київ)	
Математичні науки в учбових закладах України Козацької доби	324

Луняк Євген (Ніжин) Українське козацтво в творчості Вольтера	331
Кривошея Ігор, Кривошея Ірина, Якименко Людмила (Умань) Повстання/війна 1768-1769 р. на сторінках часопису «Кіевская старина» (1882 – 1906 рр.)	340
Сокульський Арнольд (Запоріжжя) М.В. Гоголь: велич України (до річниці від дня смерті)	347
Бушак Станіслав (Київ) Найшасливіший день у житті Іллі Рєпіна (до 125-річчя тріумфу його картини «Запорожці пишуть листа турецькому султану»)	350
Савчук Юрій, Савчук Марія (Київ) Невідомі матеріали виставки «Український портрет XVII–XX ст.» у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка в 1925 р. з архіву УВАН у Нью-Йорку	357
Походзяча Олена (Київ) Портрети гетьмана Івана Самойловича з колекції «Українського музею» Павла Потоцького	368
Ляпіна Тетяна (Київ) Родина Соколиків і Музей гетьманства	371
Стахурська Анастасія (Ніжин) Лялька-мотанка як пам'ятка духовної культури України	374

ІІІ. ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА ТА ІСТОРІОГРАФІЯ

Акічев Шаміль (Конотоп) Козацька топоніміка Конотопщини	385
Гончаренко Аліна (Київ) Печерський Патерик у контексті церковно-політичного протистояння України-Русі та Речі Посполитої	391
Денисюк Василь (Умань) Українське релігійне письменство XVII ст. як посередник у засвоєнні біблеїзмів	398
Єфименко Ірина (Київ) Назви козацьких поселень Південно-Східної України (на матеріалі ойконімів Донецької області)	405
Іваненко Олександр (Київ) Догрецькі назви Таврики. Παντικάλιον і Παντικάλης	413
Ковалець Тарас (Чернівці), Боровяк Альберт (Варшава) «Реляція з обозу в Крилові»: джерело до історії козацького повстання 1638 року	421
Лазаренко Олеся (Київ-Берлін) До джерел вивчення українсько-польських мовних взаємин у XVII ст.: «Словник мови Яна-Хризостома Пасека»	430
Марченко Тетяна (Київ) Походження і структура прізвищ неурядової старшини Гетьманщини	433
Нікольченко Марія (Маріуполь) Поетизація козацтва як явища в оповіданні В.Потапенка «Чарівниця»	450
Осінчук Юрій (Львів) Лексика на позначення виконавців та учасників богослужіння в «Історичному словнику українського язика» за ред. Є. Тимченка	455
Радкевич Галина (Київ) Назви страв козацької кухні	466
Рева Лариса (Київ) Літературна біографіка Конотопщини	472

Штанденко Уляна (Київ) Вивчення дієслівного словотворення у лінгвоукраїністиці.....	479
Яцій Василь (Київ) До походження українських антропонімів (на матеріалі «Реєстру Війська Запорозького 1649 року»). XI.....	483
Андрієнко Лілія (Київ) Композити в українському бароковому тексті: генеза, структура, стилістична вмотивованість.....	489

IV. ТЮРКОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Біляєва Світлана, Фіалко Олена (Київ), Гуленко Кім (Запоріжжя) Археологічні дослідження поселення біля с. Тягинка у 2016р.	495
Нечитайло Павло, Болтанюк Петро, Ігор Старенький (Кам'янець-Подільський), Черновол Дмитро (Київ) Дослідження Турецької башти (Людвисарні) XVII – I половини XVIII ст. у Кам'янці-Подільському.....	503
Мірущенко Олександр (Запоріжжя) Військо Запорозьке, Російська імперія, Кримське ханство, Туреччина: конфлікти, компроміси, дійові особи при вирішенні «південного питання» у XVIII ст.	509
Якубова Тетяна (Київ) Турецька тема в історії України за матеріалами фонду літератури польською мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ	513
Федорук Андрій (Чернівці) Османські бойові слони в Хотинській війні 1621 р. у світлі вітчизняної та зарубіжної історіографії	515
Грига Віктор, Калініченко Віталій (Чернівці) Предмети кінського спорядження з Хотинської фортеці (дослідження 2016 р.).....	520
Пивоваров Сергій (Київ), Калініченко Віталій (Чернівці) Наконечники лучних стріл з матеріалів дослідження Хотинської фортеці у 2016 р.....	524
Гуленко Кім (Запоріжжя) Середньовічні поселення на північному узбережжі Азовського моря за даними археології.....	528
Вілінов Юрій, Шишков Сергій (Запоріжжя) Дослідження та введення у науковий обіг сфероконусів, врятованих у місті Старий Крим.....	533
Алядінова Діляра, Тесленко Ірина (Київ) Нова пам'ятка османського часу в околицях Бахчисарая (дослідження 2013 р.)... ..	541
Пархоменко Ніна (Київ) Осман Хамді-Бей – засновник археологічного музею в Стамбулі.....	550
Чореф Михайл (Нижегородск, РФ) Лапидарная надпись Кантемира и Татара из Бахчисарая как исторический источник	552

V. ГІПОТЕЗИ ТА ДИСКУСІЇ

Анатолій Петровський (Южноукраїнськ) Міфічні літописи та природа їх появи.....	556
Юрій Ковальський (Миколаїв) Витоки станового військово-землеробського населення на території України	567

27. Чадько Ю. Новий давньоруський могильник на Чернігівському передгородді // Середньовічні старожитності Південної Русі – України. Тези доп. Міжнар. студ. наук. арх. конф. (Чернігів, 26–28 квітня 2002 р.). – Чернігів: ЧДПУ ім. Т. Г. Шевченка, 2002. – С. 106–108.
28. Черенько І. Давньоруські колодязі Чернігова // Середньовічні старожитності Південної Русі – України : Тези доп. Другої між нар. студ. наук. археол. конф. (Чернігів, 11–13 квітня 2003 р.). – Чернігів: Чернігів. держ. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2003. – С. 107–111.
29. Чміль Л.В. Київська кераміка XVI–XVIII ст. // Восточноевропейский археологический журнал. – 2001. – 5 (12). – Режим доступа: <http://archaeology.kiev.ua/journal/050901/chmil.htm>.
30. Шарифуллин Р.Ф. Колодцы центра Билярского городища // Новое в археологии Поволжья (Археологическое изучение центра Билярского городища). – Казань, 1979. – С. 102–113.
31. Шейн П.В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края / Собранные и приведенные в порядок П. В. Шейном. – Т. III. – СПб.: Имп. Академия наук, 1902. – 540 с. (Сборник отделения русского языка и словесности Имп. Академии Наук, т. 72, № 4).

Список скорочень:

АВУ – Археологічні відкриття в Україні

КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР

КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР

ПСРЛ – Полное собрание русских летописей

РА – Российская археология

САИ – Свод археологических источников

В'ячеслав Шерстюк (Полтава)

завідувач відділом Центру охорони та досліджень
пам'яток археології

Управління культури

Полтавської облдержадміністрації (м. Полтава)

Віталій Яремченко (Полтава)

старший науковий співробітник

Полтавського краєзнавчого музею

імені Василя Кричевського

Говтвянська битва 1638 р.: історико-археологічна реконструкція

Локалізація місць битв козацької доби, особливо ранніх часів (XVI–XVII ст.) – доволі складний вид дослідження, враховуючи скупі історичні відомості про їх перебіг та відсутність у багатьох випадках надійних топографічних орієнтирів і прив'язок. Окрім того, важливим і цікавим аспектом у подібній реконструкції можуть виступати результати археологічних розшуків на їх територіях. У цьому плані окремо можна виділити саме Говтвянську битву 1638 р., детально описану в джерелах та досить добре обстежену в процесі польових робіт. Поєднання історичних та археологічних даних дають змогу досить точно відтворити події тих давніх часів з їх конкретними прив'язками до місцевості.

Чи не єдиним історичним джерелом у даному дослідженні є «Щоденник» очевидця цих подій, священника в стані польського табору, Ш. Окольського¹. Варто відмітити, з якою точністю він описав події цієї битви. Археологічні дослідження на цій території, на основі яких здійснені ці реконструкції, проводилися у 2007 і 2014–2015 рр. одним із авторів.

Говтвянське городище, а разом з ним і саме плато останця корінного берега, знаходиться, більшою мірою, за 0,10–0,60 км на північ від північної окраїни східної околиці с. Приліпка, на ділянці плато останця корінного берега правого берега р. Псел лівобережно-

Рис. 1. Урочище Шар-гора, Говтвянське городище. Реконструкція місця битви. Основа – план О.В. Короткого басейну р. Дніпро, в ур. Шар-гора (історія козацької доби цього містечка описана окремо²). Місце битви у широкому плані займає територію усієї ділянки плато корінного берега останця в ур. Шар-гора, тобто, площу бл. 65 га: сюди ж включено й територію городища.

Не звертаючи уваги на передісторію зазначених подій, окреслимо лише головні моменти проходження самої битви. Отже, загони Я. Острияниці закріпилися у місті Говтва. Польське військо разом з «коронною артилерією та німецькими солдатами» С. Потоцького спішило приступити до облоги, що перерізати повсталим шляхи відступу та перекрити постачання³.

Заслужовують на увагу детальні описи Ш. Окольським оборонних заходів повсталих. Окрім природних перешкод фортеця мала замок та «місто» [укріплений посад] з «міцними частоколами» (їх рештки на разі дуже добре локалізуються (рис.1). Ворота повстали «загородили накріпко і засипали землею». На валах вартували тисячі людей, кілька сотень розмістили для оборони воріт та башт [теж цікавий факт фіксації подібної фортечної споруди]. Цікавим фактом є зауваження про широке застосування козаками «колдунів і чарівниць», які на високих дахах мали «здійснювати заклинання над порохом, гарматами, повітрям і вогнем».

Окрім того, для додаткового захисту за межами фортеці козаки насипали «міцний вал за палісадом», «від одної річки до іншої» [тобто, перерізавши упоперек весь мис]⁴.

Місце розміщення цього додаткового валу можна локалізувати між двома великими ярами, які своїми вершинами доволі глибоко вриваються в масив гори, зменшуючи таким чином потенційну лінію оборони. На осі сполучення верхівок цих ярів знаходиться майдан І «Розрита Могила» групи І, що, здається, якраз і був включений у систему цих додаткових укріплень. Скоріше за все, вуса цього майдану були вписані у систему зазначеної лінії оборони, чим можна і пояснити їх нехарактерну, частково перебудовану, форму. А те що він був виварений на селітру ще до 1638 р., виглядає цілком ймовірним, зважаючи на розвій курганно-майданного селітроварного виробництва саме в 1 пол. XVII ст.⁵.

За тим же Ш.Окольським, курган, що знаходився перед валом, «обернули на сильний редут» для збільшення оборонної сили, тому що це було єдине місце підходу з північного боку. «Артилерійський передовий редут» перед валом надійно ототожнюється із майданом № 2 цієї ж групи. Останній не має (і не мав) вусів, а тому цілком логічно автором «Щоденника» названий саме «курганом», а не «майданом». Не виключено, що сліди вибирання ґрунту в ньому є якраз результатом влаштування тут вогневої точки повсталих, а не «селітряного» його походження (Рис. 1).

Польський табір теж, судячи з опису, знаходився на території Шар-гори. За Ш.Окольським, коронна кіннота стояла на горі «живим оплотом, шолом до шолому», а піхота, «як і зазвичай»(!), збудувала для себе при артилерії невеликий окоп у вигляді бруствера для стрільби з рушниць. За зразком козаків, останнє польове укріплення було «перекинуто від ріки до ріки». Попереду нього розмістили ще три добре укріплених шанців [певно, для артилерії]7.

Місце розміщення польського табору надійно можна реконструктивно розташувати на плато тієї ж Шар-гори. Відкритим є лише питання, на якій відстані від передової позиції повсталих. Так, Г.Сенкевич, описуючи одну з битв тих часів у своєму романі «Пютоп», зазначає, що артилерія починала відкривати вогонь по наступаючій кінноті «за кількості кроків»8. Легка польова артилерія поч. XVIII ст. (а ми маємо справу взагалі з 1 пол. XVII ст.) також могла вести прицільну стрільбу не далі ніж на 350 м (наприклад, трьохфунтова гармата при горизонтальному наведенні) чи 450 м (відповідно, 6-тифунтова)9.

На I пол. XVII ст. польова артилерія оснащувалася гарматами калібром не більше 6 фунтів, переважно, меншого. А зважаючи на той факт, що при початку штурму, зранку, було наказано «стріляти із рушниць і гармат по козацьким шанцям», а «звіди відповіли тим же»10, то взаєморозміщення цих укріплень було на досить невеликій відстані, яка могла дозволити вести відносно прицільний вогонь. Отже, не менше третини плато гори (а то й половина), її західна частина, цілком підходила за наведеними даними для облаштування такого табору. Таким чином, можемо припустити, що основний окоп польського війська пролягав приблизно на місці сучасного розміщення кладовища, за 300–400 м від козацьких укріплень, де також розташовані найглибше врізані у корінний берег яри (Рис. 1).

Поляки продовжилися приготування до штурму, який було заплановано на наступний день (6 травня за старим стилем), облаштуванням мосту [скоріше за все, останній було спалено чи зруйновано козаками перед підходом коронного війська]. Ш.Окольський зазначав, що на час битви «лише один міст вів від замку через воду»11.

Спершу доволі неоднозначним видається місце розташування зазначеної переправи. Так, карта Говтви кін. XVIII ст. 12, а також план В.Г. Ляскоронського поч. XX ст. 13 зображають його розташування на північ від міста, до сучасного с. Говтва, дорога від якого йшла до укріпленого посаду. Таке його розташування на час описуваної баталії видається неможливим за рядом описів (як то, наприклад, спроба захопити замок з мосту), а також через його розташування вище впадіння притоки Псла, р. Говтви, що є нехарактерним для зазначеного періоду.

У цьому плані важливим є звернення до карти Г.Боплана, а саме: плану містечка, де міст чітко значиться на південь (південний схід) від міста, нижче впадіння р. Говтва14. Правильність такого розміщення мосту (принаймні, у зазначений період) підтверджує і місцева назва кутка — Замостя, а також ряд інших джерел. Тим паче, що якраз до цього місця йшла дорога, що виходила від замку містечка (рис. 1). Пізніше, у XX ст., міст через Псел був наведений ще нижче по руслу річки.

Також цього ж дня (5 травня) було переведено на лівий берег Псла два полки німецької піхоти та кілька тисяч реєстрових козаків, що мали «звернутися до замку і мосту». Піхота відразу ж насипала шанці, «у яких і зачинилася». Спроба одного з полковників реєстровців

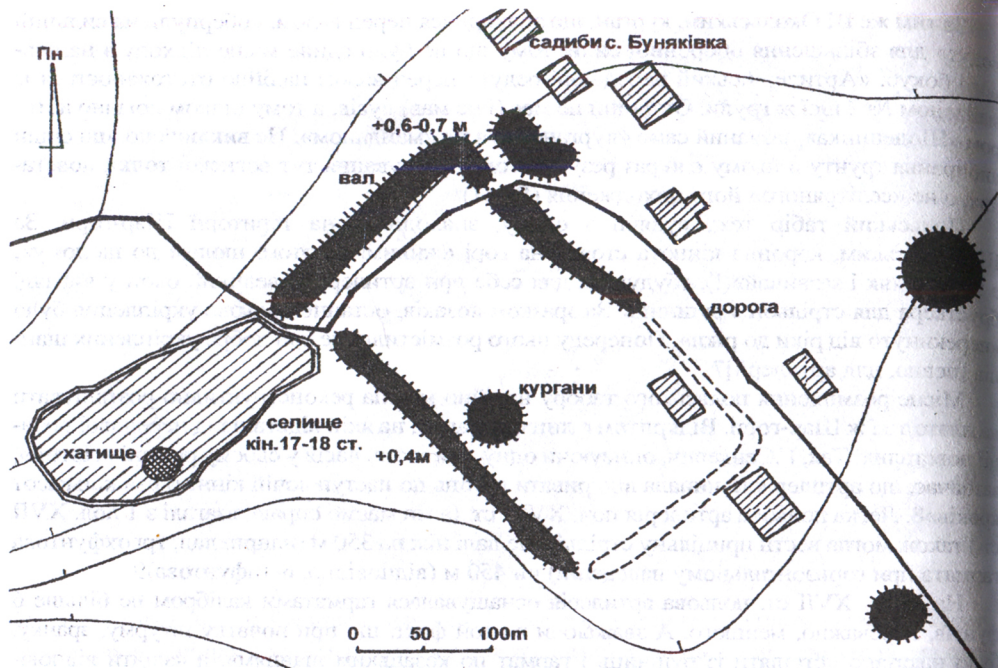

Рис. 2. Буняківка, с. План укріплення.

Ілляша зненацька захопити замкові ворота була провальною: козаки відбили атаку і спалили міст. Після цього, у тому числі й вночі, відбудова мосту продовжувалася¹⁵.

Вночі частина козацького війська перебралася на лівий берег Псла, і поробила в лісі численні засіки, щоб перешкодити кінноті підступ до укріплень німецької піхоти. Зранку останню було атаковано і розбито, а поляки не змогли без мосту «надати їм допомоги в густому, болотистому і заваленому колодами лісі»¹⁶.

Як було сказано вище, зазначена частина піхотних військ встигла звести земляні укріплення на місці розташування табору. А оскільки вона була досить численною (Ш.Окольський не називає точної її цифри, але й названі С.Величком 9800 чоловік теж виглядають перебільшенням¹⁷, можна припустити що ці «невеликі окопи у вигляді брустверів» (як ті, які зводили поляки на Шар-горі¹⁸) могли мати досить виразну висоту і зберегтися. Пошук зазначеного табору в заплаві р. Псел не дав результату ні польовими розвідками, ні за допомогою віртуальних археологічних досліджень.

Тому як варіант місця розташування зазначеної залози можна запропонувати рештки укріплень виявлених у 2011 р. В.В. Лямкіним¹⁹, і обстежених у 2015 р. одним із авторів. Вони знаходяться безпосередньо на західній окраїні села Буняківка. Територія місцезнаходження обмежена ділянкою мису, що утворений старицею-протокою р. Говтва та невеликим безіменним струмком, лівобічним притоком річки, що бере свій початок з ур. Мочар.

Тут на разі наявні рештки прямокутного укріплення, збереженими розмірами 120х180 м. Частина їх на разі зруйнована, а тому по довгій осі їх протяжність може бути дещо більшою. Рештки збереженого валу на сьогодні сягають на різних ділянках у висоту до 0,40-0,70 м. У межах укріплення знаходяться доволі примітний курган, ще кілька давніх могил (у тому числі висотою понад 6м!) знаходяться поряд (Рис. 2).

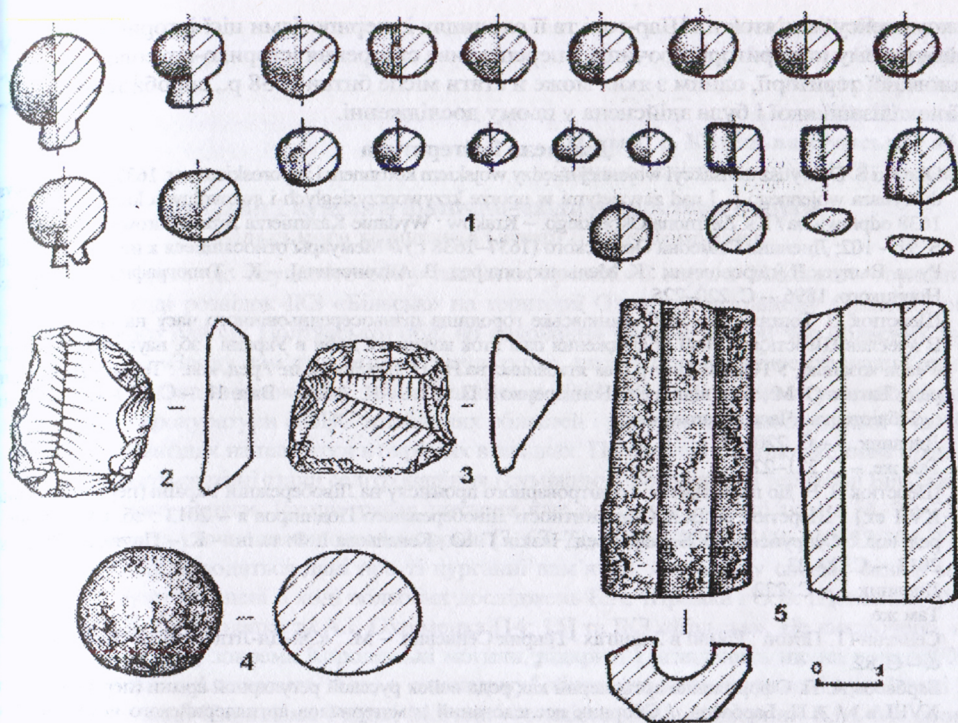

Рис. 3. Знахідки військової приналежності з території Шар-гори.

До означених валів по краю схилу примикають рештки селища кін. XVII–XVIII ст., на території якого траплялися окремі археологічні матеріали інших епох, зокрема — мідний візантійський фоліс. Але зазначений «хутір» навряд чи має відношення до решток описуваних валів. Вважати ці вали залишками тривалого в часі укріплення-фортеці, теж здається недоречним. Тим паче, відомостей про них ми ніде не знаходимо. Хоча й їх розміщення на досить пристойній відстані (бл. 3 км) від Говтви також може бути не найкращим аргументом на користь локалізації на цьому місці саме зазначеного табору 1638 р. Належність останнього до зазначеної історичної епохи може бути уточнена лише за результатами археологічних розкопок у майбутньому.

Про досить буремну історію Говтвянського городища свідчать і численні артефакти військового характеру з території плато Шар-гори. Більшість цих матеріалів (як то свинцеві кулі, шматки картечі, тощо) трапляються саме на ділянці селища та у проміжку між останнім і цвинтарем, у зоні реконструйованих нами бойових дій. Окрім них до цієї категорії належать і рушничні кремні, металева деталь ствола рушничі чи пістоля, картечне ядро і т.д. (Рис.3). відомості про передачу до одного з Київських музеїв шаблі козацької доби, знайденої на схилі гори (можливо, в «Порубаному ярі», урочищі, назву якого пов'язують саме з подіями означених баталій). Описані знахідки, цілком вірогідно, у більшій мірі відображають саме перебіг події 1638 р., адже пізніше Говтва майже не виступала ареною великих військових баталій (можна назвати хіба ще події захоплення містечка Виговським).

Таким чином, співставлення історичних документів з археологічними старожитностями та артефактами дало змогу досить детально реконструювати хід Говтвянської битви 1638 р., відобразити її події на місцевості, віднайти та співвіднести окремі об'єк-

ти комплексу пам'яток на Шар-горі та її околицях із перипетіями цієї історичної події. У майбутньому на території урочища є перспектива створення історико-археологічної охоронюваної території, одним з яких може й стати місце битви 1638 р., спроба територіальної локалізації якої і була здійснена у цьому дослідженні.

Джерела і література

- Okolski S. Dyaryusz transakcyi wojennej między wojskiem koronnem i zaporoskiem w r. 1637; Kontynuacya dyaryusza wojennego [...] nad zawziętymi w uporze krzywoprzysięgłych i swowolnych kozakami w roku 1638 odprawiona / Ks. Szymona Okolskiego. — Krakow : Wydanie Kazimierza Jozefa Turowskiego, 1858. — S. 91 — 102; Дневник Симеона Окольского (1637—1638 г.) // Мемуары относящиеся к истории Южной Руси. Выпуск II [переводчик : К. Мельник, под ред. В. Антоновича]. — К. : Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, 1896. — С. 220—225.
- Шерстюк В. Говтянське та Гребінківське городища пізньосередньовічного часу на Полтавщині / В'ячеслав Шерстюк // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні : зб. наук. статей / НДЦ «Часи козацькі, УТОПК, Центр пам'ятокознавства НАН України та ін. / ред. кол. : Телегін Д. Я., відп. ред., Титова О. М., заст. відп. ред., Бондаренко І. П. та ін. — К., 2009. — Вип. 18. — С. 120—127. — (Серія : «Бібліотечка «Часи козацькі»).
- Дневник... — С. 220—221.
- Там же. — С. 221—222.
- Шерстюк В. В. До першовитоків селітроварного промислу на Лівобережній Україні (перша половина XVII ст.) / Шерстюк В. В. // Старожитності Лівобережного Подніпров'я — 2013 : зб. наук. праць / ред. кол. : Супруненко О. Б., наук. ред., Івакін Г. Ю., Ковальова І. Ф. та ін. — К. — Полтава : Протеск, 2013. — С. 20—23.
- Дневник... — С. 222.
- Там же.
- Сенкевич Г. Потоп : Роман в 2 книгах / Генрик Сенкевич. — М. : «Эй-Ди-Літд», 1993. — Книга 1. — 590 с. — С. 82.
- Барбасов А. П. Оформление артиллерии как рода войск русской регулярной армии (первая четверть XVIII в.) / А. П. Барбасов // Сборник исследований и материалов артиллерийского исторического музея. — Выпуск IV. — Л., 1959. — С. 95—111. — Табл. 2.
- Дневник... — С. 224.
- Там же. — С. 221.
- Киевское наместничество с планами уездных городов / рукописна карта; кін. XVIII ст. // Фонди національного музею історії України.
- Ляскоронский В. Г. Городища, курганы и длинные (змиевые) валы по течению рр. Псла и Ворсклы / В. Г. Ляскоронского // Труды ХІІІ АС. — М., 1907. — Т. I. — С. 160.
14. Боплан, Гійом Левассер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн // Боплан, Гійом Левассер де. Опис України. Меріме Проспер. Українські козаки. Богдан Хмельницький / Пер. з фр., приміт. та передм. Я. І. Кравця. — Львів: Каменяр, 1990. — Карта.
- Дневник... — С. 222—223.
- Там же. — С. 223—224.
- Величко С. Летопись событий в Югозападной России в XVII веке / Составил Самоил Величко, бывший канцлерист канцелярии Войска Запорожского 1720 / Издана Временною комиссией для разбора древних актов. — К. : Типография Федорова, 1864. — Т.4. — С. 202.
- Дневник... — С. 222.
- Лямкін В.В. Буняківка І, місцезнаходження доби бронзи, раньослов'янського та давньоруського часу, вали (укріплення козацької доби?) / Лямкін В.В., Шерстюк В.В. // Звід пам'яток історії та культури України : Полтавська область. Оржицький район [упор., наук. ред. В. О. Мокляк]. — Полтава, 2016. — У друці.

Нові

- Н-73 дослідження пам'яток козацької доби в Україні : 36.**
наук. праць / О.М.Титова (відпов. ред.), Біляєва С.О., Виногородська Л.І. [та ін.] ; Наук.-досл. центр "Часи козацькі", Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, Істор.-культ. ас-ція "Україна-Туреччина", Ін-т мовознавства ім О.О. Потебні НАН України, Ін-т археології НАН України. – К. : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2017. Вип. 26. – 572 с. – (Серія : «Бібліотечка «Часи козацькі»).

До збірки вміщено статті та повідомлення, в яких висвітлюються результати вивчення пам'яток археології, історії, архітектури, писемності українського козацтва, колекцій у музейних збірках, дослідження об'єктів кримськотатарської та османської культурної спадщини.

Для всіх, хто цікавиться історією, археологією, проблемами мовознавства та пам'яткознавства пізнього середньовіччя.

**УДК 94(477)
ББК 40.72**